

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК МОДЕЛЬ СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Оксана РУДАКЕВИЧ

Copyright © 2013

Актуальність проблеми. “Національна ідея” та “національна свідомість” сьогодні це чи найбільш уживані поняття в суспільствознавчій науці, хоча їх конкретний зміст кожен розуміє по-своєму. Науковці, вивчаючи питання стратегії розвитку української держави, наголошують на особливо гострій потребі теоретичного осмислення суспільних феноменів, що описуються цими поняттями, пов’язуючи суспільні розчарування українців головно з необізнаністю у цій сфері. Аналізуючи ситуацію, В. Лісовий констатує, що вислів “національна ідея” здебільшого застосовують у таких значеннях: 1) ...коли існує згода більшості громадян, або ця більшість здатна отримати підтримку, сприяючи громадянському єднанню; 2) ...має місце відтворення культурної неповторності даної спільноти; 3) ...позначається національний ідеал-мрія (ідея економічно потужної та цивілізованої України)” [11, с. 593]. Відтак вислів “національна ідея” – це вкрай багатозначний світоглядний конструкт, що передбачає створення в Україні монолітної політичної спільноти у форматі конструктивних націєтворчих процесів.

Стан наукової розробки проблеми. У сучасній науці єдиної теорії нації немає. Значна частина західних філософів, політологів і соціологів (Е. Ренан, Б. Шейдер, К. Дойч, Г. Кон, Л. Снейдер, Ф. Нортроп, Джон А. Армстронг, Х. Моргантау, В. Ебенштейн та ін.) тлумачать *націю виключно як духовне явище*, розглядаючи її як результат продовження й ускладнення родоплемінних зв’язків та пов’язують її з державою. При цьому в одних концепціях провідними чи навіть єдиними ознаками нації постає “національний дух”, у других – “несвідома психологічна спільнота”, у третіх – спільність національного буття, що сформувалась на основі спільності долі, у четвертих – союз людей, котрі споріднено світовідчу-

вають і мислять. Радянськими дослідниками нація характеризувалась “як історична спільність, яка складається на основі спільності території, економічного життя, культури, мови та деяких інших особливостей [5, с. 13]. Сучасні українські науковці (О. Гринів, Я. Грицак, Я. Дашкевич, О. Забужко, С. Здіорук, Г. Касьянов, М. Кашуба, А. Колодний, В. Лісовий, Д. Павличко, М. Розумний, В. Сабандуха, Л. Филипович, А.В. Фурман, П. Яроцький та ін.) вважають, що Європа ще від античних часів розвивалася як культурна цілісність, із певним суголоссям соціальних уявлень, принципів державотворення, технологій виробництва, також світоглядної проблематики, спільності психодуховної аурі [див. 2; 5; 6; 7; 12; 19].

Метою дослідження є осмислення закономірностей національного становлення народів Європи та можливість використання даного досвіду для націєтворення та державотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Європейська спільнота породила поняття про націю як про самоусвідомлення та самоорганізацію. Проте очевидно, що всі країни континенту мають свою модель національного становлення – французька, німецька, італійська, чеська, польська тощо, причому кожна з них має свої ментальні особливості розвитку та свій горизонт психокультурного формовияву.

У **французькій моделі**, як відомо, процес націєтвердження відбувався в межах абсолютистської монархії, тому держава відігравала домінуючу роль у самоорганізації національного організму. Дана спільнота була поєднана в цілісність суб’єктивно висловленою волею проживати разом у просторі громадянського діалогу. Філософською основою єдності стали раціонально узгоджені умови, що були оформлені як *суспільна угода*. Такий спосіб творення на-

ціонального організму названий “громадсько-політичним розумінням нації” (Е. Сміт) або “суб’єктивним чи західно-європейським розумінням нації” (Г. Кон), а також “державною нацією” (Ф. Майнеке) [11]. “Для тих, хто творив французьку революцію – вважає Ю. Каменка, – нація була політично-адміністративною одиницею, сукупністю осіб, які могли б спільно брати участь у політичному житті завдяки тому, що розмовляли однією мовою і були етнічно спорідненими” [11, с. 217]. Завершенням цього процесу стало утворення назви-символу “француз”. Окреслена модель національного становлення вважається універсальною, тому що пов’язана із утвердженням об’єднавчої ідеї, позбавленої впливу зовнішніх факторів і розвинутої під дією внутрішніх.

Науковці зауважують, що у цьому випадку наголос робився передусім на політичних ознаках нації, тоді як етнічні ознаки (мова, традиції тощо) мали другорядне значення. Хоча Ш.Л. Монтеск’є у творі “Про дух законів” фактично визнав культурну індивідуальність народів, описавши те, як їх закони відображають характер останніх [10]. І це повно стосується французів, еволюція національного самоусвідомлення яких також пройшла довгий шлях, закономірно відтворюючи політичні, економічні та духовно-культурні явища. Достатньо пригадати, що “Енциклопедія” Дідро і д’Аламбера так визначила націю: селяни і робітники – це народ, а нація – еліта, аристократія. Отож нація – частина народу, який перебуває на вищому рівні розвитку. О. Бочковський з цього приводу зауважив, що “в цій добі національне усвідомлення має характер суспільного партикуляризму: панівна суспільна група ототожнює себе з нацією в дусі правила *pars pro totis* (частина замість цілого)” [1, с. 169]. Просвітники вважали, що всесвітній розум зумовив параметри людського існування та повсякдення народу як збірної особистості. Духовна культура епохи бароко, рококо, класицизму самі собою не визначали сутності національного, хоча особливості та характерні прояви окремішності народу вже проявилися достатньо чітко.

Своєрідним переходом до нових світоглядно-естетичних засад самоусвідомлення стали погляди Ж.Ж. Руссо. Це насамперед протиставлення природи і культури, так званих природної людини (*l’homme naturel*) і проблемної людини (*l’homme artificiel*) та вчення про перевагу природного стану національного орга-

нізму над цивілізацією. Таке трактування цінностей почало інтенсивно впливати на культурну свідомість, викликаючи нові уявлення про цінність природного, глибинно народного і власне національного. Водночас не менше значення мав інший аспект висунутої Руссо концепції людини – відмова від раціоналістичного розуміння людської природи, перенесення акценту з розуму на почуття, на “серце”. Відтак відбулася радикальна переоцінка місця і ролі почуттів як у внутрішньому житті особи, так і в її суспільному бутті. “Розум може помилятися, а серце ніколи” [15]. Інакше кажучи, серце як відображення емоційного в людині було піднято на рівень світоглядного принципу. З лона цієї нової системи духовних цінностей постала *ідея народу*, котрий “прагнув стати нацією”. У результаті вже наприкінці ХІХ століття відбулось завершення національної самоідентифікації не лише французької еліти, а й усього населення, який інкорпорувався в єдиний національний організм [17]. Таким чином, французький зразок національного становлення пов’язаний з утворенням політичної нації, котра виникла на основі одного етносу і є сутнісно політико-етнічною, тому що після зародження національного державного організму відбулося його психокультурне наповнення й ментальне оформлення.

Іншою різновидністю політичної нації прийнято вважати **швейцарську модель**, де національний організм утворювали кілька етносів, які водночас є автохтонами на даній території. Такий взірць націєстановлення прийнято вважати чистою “політичною нацією”, котра може мати дві і більше державних мов, оскільки тут не йдеться про єдиний культурний часопростір (здебільшого за устроєм це конфедерації).

Другим типом *національної самоорганізації* прийнято вважати “об’єктивне розуміння нації” (Г. Кон) “етнічну націю” (Е. Сміт) чи “культурну націю” (Ф. Майнеке) [11]. Етнічна нація – це спільнота, яка виникла внаслідок об’єднання домодерних племінних утворень в нову культурну цілісність. У її генезі домінуючу роль мали такі чинники: передусім створення літературної мови, розвинені фольклорні традиції, мистецтво та релігія як потужний етноінтегруючий чинник.

У такий спосіб народна культура проектувала майбутню етнічну націю, у розвитку якої головну роль відігравали світська інтелігенція та духовна еліта [7; 12; 6; 19; 13; 18; 19; 14].

Німецький досвід самоусвідомлення та самоорганізації нації став яскравим прикладом її становлення як етнічної. В його утвердженні національна ідея мала поштовхом до зародження зовнішній чинник – появу модерної французької нації, а згодом її військову експансію. Країна у цей час була роздроблена на окремі князівства і тому потрібно було знайти духовну основу, яка могла б об'єднати народ. Проблема самовизначення стала особливо гострою для інтелектуальної еліти, тому питанням національної ідентифікації першочергово зацікавилися поети та філософи. Коло активних носіїв свідомої інтелігенції зумовило специфіку німецької національної ідеї, яка мала кардинально інше, ніж у Франції, умістовлення [12].

В лоні Романтизму, із його потягом до самоствердження усього індивідуально-неповторного, виникла й утвердилась думка, що нація – феномен природний і водночас об'єктивний, тому є повновагомим суб'єктом історії. Індивіди, котрі утворюють націю, реально мають спільну ментальну характеристику, яка відрізняє їх від не членів даної нації. З цих відмінностей створюється дух нації, який об'єднує її частини і сегменти в єдиний організм. Німецьку національну ідею, як відомо, створили романтики: спочатку були погляди Й.Г. Гердера, Й.Г. Фіхте та Г.В.Ф. Гегеля, а далі Ф. Шеллінга, Ф. Шіллера, братів Ф. та А.В. Шлегелів, К. Бретано, Я. Мюллера, Шляєрмахера та ін. Феномен Романтизму, який не лише виник у Німеччині, а й сформував тут своє філософське обличчя і набув культурно-мистецького формовияву, згодом розповсюдився всією Європою. У кожній країні ця філософсько-естетична течія отримала своє, національно своєрідне, відображення. У романтиків виникла історична свідомість, виокремилася історичне мислення, з'явилася зацікавленість “національним колоритом”. Твори видатного Г. Гейне, зокрема “Книга пісень”, відтворюють образність, ритмомелодику та стиль німецького фольклору. В останньому митці шукали повчальних прикладів для можливого розв'язання сучасних проблем. Саме на цьому підґрунті виник процес формування *модерних націй* для недержавницьких народів Європи, який фактично став першим етапом їх національно-визвольної боротьби. Загалом національна багатолікість цієї естетичної течії відобразила суперечності між дійсністю та високим ідеалом багатьох народів, хоча всіх їх об'єднувало одне

– прагнення до визволення особистості та суспільства як суми особистості. Отож німецькі мислителі вели своєрідний пошук сутності ідей, звертаючись до трансцендентних першоснов буття. Але за абстрактними субстанційними категоріями “дух”, “воля”, “розум”, “суб'єкт”, “Я” стояла все ж таки людина, особистість як складова народу, нації. Вислів І. Канта про дві таємниці (“зоряне небо над нами і моральний закон усередині нас”) – це своєрідний підсумок філософських пошуків епохи Просвітництва, а далі об'єктом дослідження стала творча активність суб'єкта [12]. Гегель розглядав проблему національного з погляду суб'єкта культурно-історичного процесу, який онтологічно одухотворений, як і все людство. Отож часово-історичний вимір постає як сутнісно суб'єктивний і духовний. “Всесвітня історія є взагалі проявом духу в часі, подібно до того, як ідея та природа виявляють себе у просторі” [3, с. 69].

Водночас нація як індивідуальна культурно-історична цілісність самовиявляється у розмаїтті її культурних надбань. У цьому сенсі індивідуальність – це принцип єдино можливої форми культурно-історичного буття: “Принципи одухотворення народів у закономірній спадкоємності є лише моментами єдиного всезагального духу, який через них вивищується й завершується в історії, осягаючи себе і, стаючи всеосяжним” [3, с. 75]. Очевидно, що логіка культурогенези у гегелівській схемі постає почерговим самоусвідомленням конкретного набору організованостей духу як загальних принципів, що наповнюють цикл культурно-історичного самоототожнення всесвітнього духу вже як об'єктивна заданість, як загальна структура, на засадах якої розвивається нова конкретна ідея: “Наявна теперішня форма духу охоплює всі попередні ступені” [12].

В етнічній нації реальність соціального існування люду відбувається природно, а це означає, що має місце безперервний, багатовіковий процес етногенези, який переростає в націогенезу. Сама нація постає як духовна даність, а не фізична, у процесі її становлення вирішальними є об'єктивні чинники, зокрема перше історична пам'ять, мова та духовна культура. Найвагомішу роль у розумінні даної моделі нації мали ідеї Й.Г. Гердера, котрий вважав кожну націю окремим організмом, а особистість – її важливою частиною. Філософ розглядав спільну людську природу як абстракцію, що неминуче поділиться і кожна її частина

формуватиме власний світ буття, свою культуру, мову та свій індивідуальний характер. “Я з’явився на світ, щоб відразу ж піти в науку до своєї родини, як і мій батько і перший син першого предка... Так само як увесь рід не міг лишитися одним табуном, не міг він зберегти й одну мову. Кожен рід додаватиме до своєї мови домашнє й родинне звучання... В загальному цей закон природи очевидний...” [11, с. 37]. Звідси випливає, що особу громадянина формує передусім культура, яка пронизує його свідомість і самосвідомість. Окрему культуру творить певний народ упродовж багатьох поколінь. Скажімо, художня культура людства розвивається не тільки “за вертикаллю” – в історичному розрізі, а й “за горизонталлю” – в національному аспекті. Тому, розглядаючи історію мистецтв, Й.Г. Гердер висловлює думку про пряму залежність культури від особливостей життя та побуту народу в межах певної епохи. Адже найсуттєвішою ознакою кожного народу є мова, і саме в ній джерелить *дух нації*. Вірність національному духу – обов’язкова передумова художньої повноцінності мистецтва. У творі “Голоси народів у піснях” мислитель одним із перших виступив і проаналізував роль народу, його творчості в розвитку мистецтва. “Народ з бурхливою вдачею висловлює пристрасті, народ, якому загрожує небезпека, створює грізних богів і героїв, ...кмітливий народ складає загадки, ...войовничий оспівує подвиги, а ніжний – любов...” [4, с. 57]. Таким чином у мистецтві знаходить свій вираз *національний дух* певного народу. При цьому одиничним складником духу нації в конкретній особі є її *національна свідомість*.

Аналізуючи німецьку національну ідею неможливо не згадати твір Й.Г. Фіхте “Промови до німецької нації” (1807). В ньому народ трактується як колективний індивід, як самодостатній духовний організм. “Національний принцип є духовний, не природний, не біологічний, не вроджений, – вважає він, – і кожен, хто вірить в духовність та у свободу духовності й прагне її вічного відтворення через свободу, хоч би де він народився та хоч би якою мовою говорив, є нашої раси, нашого роду, нашої генеалогії, нашої настанови і мало що не статі...” [6]. Отож найважливіша ознака приналежності до певної нації – наявність спільного з нею духу. “Той, хто не володіє вільним німецьким духом, той не має підстав вважатися німцем” [11]. Це означає, що втрата

ідентичності відбувається внаслідок втрати духовного зв’язку зі своїм народом. І потрібно зауважити, що ця світоглядна норма стала основоположною для національних ідей недержавних народів Центральної та Східної Європи.

Італійська модель національного становлення та відповідно національна ідея істотно відрізняється і від французької, і від німецької, хоча також вважається етнічною. Як і німці, італійці не мали державної цілісності. Надзвичайно потужним чинником був чужоземний гніт. Ідеї національного самоствердження надихнули визвольну боротьбу, а поняття “нація” стало гаслом, яке спонукало до запровадження цього ідеалу в життя.

Ідеологом італійського національно-визвольного руху став Джузеппе Мацціні, котрий у творах “Обов’язки перед країною” та “Звернення до італійців” (1871) обґрунтовує географічно-релігійну основу національної ідеї. В його уяві символом нації є “територія, призначена Богом”. Адже ні соціальні, ані матеріальні проблеми не можна розв’язати без вирішення національного питання, яке у підґрунті має територіальну цілісність. “Наша країна – це наш дім, дім, що його дав нам Бог, оселивши в ньому чисельну родину, яку ми любимо і яка любить нас... Без Країни у вас нема ні імені, ні прикмет, ні голосу, ані прав чи доступу як братів до товариства народів” [11, с. 58]. Натомість для Мацціні територія – це фундамент нації, а її сутністю є духовна єдність, любов та відчуття побратимства. Без спільної віри, без ідеалу, який згуртує нації і кожний з них розкриє її особливу функцію заради загального добра, без єдиного взірця для всього морального, політичного й економічного життя сьогоденний світ попадає під владу примх, династичних і популістських амбіцій та егоїзму...” [11, с. 60]. Опорами нації є рівність усіх (право голосу), освіта і праця, саме так Італія мала б заявити про себе перед світом. У той день, коли, підіймаючись у єдиному пориві на це останнє випробування, ви увіткнете на кордонах триколірний прапор, то вся Європа поспіль вітатиме новопосталу Італію і прийме її у спільноту націй...” [11, с. 57].

На першому етапі *італійська національна ідея* – це заклик до боротьби за визволення рідної землі, що в практичному застосуванні було збройною боротьбою і вольовим подоланням перешкод на шляху до створення національної спільності. Італійські карбонарії –

це не гуртки теоретиків-філософів чи поетів, а численна армія, до якої входили представники майже усіх верств суспільства. Революції 1820–21 та 1831 років стали початком національно-визвольної боротьби італійців під керівництвом Дж. Гарібальді, яка завершилася створенням у 1870 єдиної та незалежної держави. На другому етапі втілення національної ідеї завданням було творення національно свідомого італійця. В 1861 році на вступній сесії парламенту об'єднаної Італії прем'єр-міністр М. д'Адзельйо зауважив: “Коли ми створили Італію, треба створити й італійців” (потрібно сказати, що у цей час італійською мовою розмовляло лише 2% населення). Інакше кажучи, утвердження *національної свідомості* є одноіменною ідеєю, адже вона – це той “важливий чинник, котрий оживляє націю” [7]. Дана модель націєстановлення є прикладом силового подолання зовнішніх перешкод задля згуртування нації під дією як зовнішніх спонук, так і революційної активності великого загалу громадян. Ці процеси, а також їх мистецька трансформація (здебільшого в літературі та музиці) названо епохою Рісорджіменто, яка романтичними естетичними засобами стимулювала процес самоусвідомлення народу. Базуючись на новітніх філософських поглядах, зокрема на німецькій філософії об'єктивного ідеалізму, італійські романтики значно збагатили зміст поняття “національне”. Дж. Віко та В. Джамберті у своїх творах пробуджували у співгромадян національну гордість і патріотизм. Ф. Де Санктіс написав “Історію італійської літератури”, що фактично стала відображення національної історії як закономірного діалектичного процесу. Великий вплив на перебіг національного утвердження мав В. Куоко, котрий заявив, що самобутня національна культура повинна формуватися на ментальному ґрунті, відповідати прагненням усього суспільства, бути доступною всім його класам. Тому в творах виховував патріотизм і національну гордість, “наявність яких мала б визначити історичну долю нації” [2].

Наступним винятково оригінальним взірцем націєстановлення стала **чеська модель**. Дослідники вважають, що чехи “здійснили роздержавлення ідеї народу вслід за німцями і під їхнім безпосереднім впливом... Виховані Гердеровою мовно-культурною концепцією нації, “будителі” розмежували вітчизну (в політичному сенсі слова) й народ-націю (нація тут

розумілася як самосвідомий народ, якого веде самопізнаючий дух)” [6]. Дана спроба виявилася успішною, тому що важливість ідеологічного забезпечення національного руху в недержавному народі була природною потребою, про що свідчить такий факт: слідом за чехами це протиставлення народу-держави й народу-душі приймають національні рухи всіх “новорозбуджених” європейських народів. Отож *чеська національна ідея* постала як моральна, гуманістично-світоглядна антитеза існуючій державі, причому з культурою та духовним життям у ролі головних чинників суспільного розвитку.

Творцем першої програми національного самоусвідомлення став Ю. Юнгман. Його національні почуття сформувалися у період навчання в Празькому університеті, наукові інтереси були зосереджені на питанні розвитку чеської мови. Завдяки його просвітницькій праці національний рух отримав соціальну основу – освічених та свідомих “будителів”. Пізніше Ф. Палацький сказав: “Юнгман навчив чехів мислити одночасно і по-старочеському і по-новоєвропейському” [21, с. 227]. У цих словах виражено суть програми національного відродження – бути “ренесансом” старих цінностей і національної доктрини майбутнього. Юнгман та його послідовники створили *мовну концепцію нації*, виходячи з теорії, що сутність нації полягає в мові. Саме в ній народ, через найкращих своїх представників, усвідомлює себе й отримує своє істинне обличчя: “Повага до рідної мови полягає в тому, що ми користуємося нею завжди, а хто без потреби вживає чужу мову, то в цю хвилину ця людина відрікається своєї національності... Чех, коли він говорить по-німецьки..., перестає у цей момент бути чехом, а якщо це часто повторюється, то це стає звичкою...” [21, с. 228].

Спираючись на ідеї Гердера, Ф. Палацький розробив цілісну *концепцію чеської філософії*. Його “Історія народу чеського” стала новим аргументом в націєтворчому процесі чеського народу, узагальненим надбанням національної ідеї чеського зразка, адже конструктивно розвинула запозичені націогенетичні моделі, зокрема німецький романтичний інтерес до народності, фольклору, етнографії та народної міфології, який був трансформований у своєрідну культурницьку модель національного відродження разом з теорією про право народу на самовизначення, що була послідовним роз-

витком ідей італійського Рісорджіменто. Так виникла оригінальна ідеологія національного становлення, найповніше відображена у творчості першого президента чеської держави Т. Масарика. Викликають глибоку повагу морально-етичні та водночас національні погляди даного політика: “Людність вимагає позитивної любові до свого народу, до своєї Батьківщини і не сприймає ненависті до інших народів ... Чим більше ми є національними, тим більше будемо ми людьми і навпаки: бути більше людьми означає бути більше національними...” [21, с. 238].

Словацька національна ідея є ще одним взірцем прагнення “бездержавного” народу до самовизначення. Багатовіковий період бездержавності словацького народу вніс свої корективи у формування потреби самобутності та національної самосвідомості. Існуючи в межах іншої держави, словацький народ зберігав культурні традиції Великої Моравії і розвивався як нація. Було створено національне письмо (зокрема, система правопису), існувала літературно-наукова діяльність, багата перекладацька практика, що уможливили розробку своєї термінології. Однак відсутність широких горизонтів для культурного розвитку негативно позначилася на націєтворчому процесі, адже словацькі філософи навчалися і працювали в європейських університетах, не повертаючись на Батьківщину. Лише після відкриття Братиславського університету – “Академії Істрополітани”, а пізніше Прешовської школи й Трнавського університету, ситуація змінилася на краще й була сформована концепція відродження Словаччини.

Найвизначнішою постаттю серед ідеологів національного відродження був Я. Коллар. Основною ідеологемою словацького націєтворчого процесу стали такі його слова: “Потоки-ріки великі й малі вливаються в море, так окремі краї, племена і говірки повинні вливатися в націю... Хто відмовляється від своєї нації, хто зневажає її дух і характер, той не може відчувати справжньої любові до своєї Батьківщини” [21, с. 236]. Я. Коллара, котрий студіював у Йені та якого вважають учнем Гердера і Фіхте, зумів розвинути дані ідеї на ментальних засадах слов’янства. Його рефлексія над власною національною ідеєю стала універсальним типологічним взірцем національно спрямованого філософування як серед слов’янських народів, так і серед усіх інших, у тому числі бездержавних народів у XIX сто-

літті, котрі прагнули “історизації” [6, с. 237]. “Слава нації нині не ґрунтується ні на її чисельності, ні на дужій тілесній будові..., ні на видатному хисті мститися за кривди; вона не ґрунтується на сліпому наслідуванні французьких мод та звичаїв, але має опертя в морально-інтелектуальній величі, культурній діяльності та самостійності духу” [21, с. 237]. Трактат “Про літературну взаємність між слов’янськими племенами і говірками” – це перша філософська пам’ятка доби розвитку національної ідеї в Європі, яку Р. Шпорлюк іменує “культурним націоналізмом” [20, с. 336]. Ключовою думкою праці Я. Коллара є розмежування германського і слов’янського культурних світів, опис специфіки останнього. Як засновник ідеї слов’янської взаємності, він створив *концепцію єдиної самобутньої чехословацької нації*, але друге покоління словацьких достойників виступило за визнання двох самостійних націй. Ними була проголошена “Програма словацького народу”, що обстоювала інтереси словаків у рамках Австрійської імперії. П. Шафарик у двотомній праці “Слов’янські старожитності” (1830) також не підтримував концепцію єдності чехів і словаків, а засвідчував словацьку самобутність [21]. Таким чином в 40-х роках XIX століття рівень національного самоусвідомлення словаків був достатньо високий, що уможливило наступний етап – діяльне прагнення нації до своєї самоорганізації. Проблема **польського національного самоусвідомлення** та боротьби за право державного існування є особливо важливою та цікавою для нас – сусіднього народу, який був фізичним свідком перебігу всіх згаданих процесів. Поляки сприяли пробудженню ідей національного та соціального визволення в Європі, тому що були позбавлені незалежності саме в той момент, коли почали перетворюватися на модерну націю. За твердженням Р. Шпорлюка “польське питання можна поставити поруч із Французькою революцією як історичне явище, котре справило безпосередній вплив на історію націоналізму...” [20, с. 334]. Польський націоналізм – це класичний приклад боротьби народу за свою незалежність. Втративши державність, безперервна історія якої тривала століттями, поляки вимушені були активно виховувати національну свідомість та формувати національну ідентичність загалом. За цю важливу місію взялися діячі духовної культури – священики, літератори, митці. У підсумку польський націєгенез характеризується виникненням

міцного синтезу католицизму та етнічної культури, котрий проявився у національному ідеалі заклик: “Бог, гідність, Батьківщина”.

Найбільш значущою для польського народу стала романтична *ідеологія месіанізму*, яку розвинули А. Міцкевич, А. Тов’янський, Ю. Гоєне-Вронський, А. Цешковський після поразки Листопадового повстання (1831 року) [25]. Ця філософська течія мала на меті не лише пізнання ідеальної істини, а й проведення реформ як для пристойного життя свого народу, так і для спасіння людства. Цей мотив спасіння і виняткова роль польської нації була реакцією на поразки національно-визвольних повстань. А. Міцкевич написав “Книги польського народу і польського пілігримства” (1832) задля піднесення духу народу, навернення його до згоди і визначення дороги до національного визволення: “Народ польський не помер, надійде день, коли Польща воскресне, постане до життя і звільнить усі народи Європи з неволі...” [23, с. 12]. Названий твір написаний у формі біблійної стилізації, де романтична аналогія Польщі з Ісусом Христом висловлює впевненість, що поляки як народ мають виняткову місію в історії людства, здатні домогтися перемоги справедливості та волі над безправ’ям і насильством”. “І сказала Польща: хто коли-небудь прийде до мене, буде вільним, тому що я є воля...” [22, с. 10]. Створені на межі поезії та публіцистики “Книги польського народу і польського пілігримства” стали маніфестом польського месіанізму і додавали сил польському народові у боротьбі за національне визволення. Причому надзвичайно важливе значення мала дієва підтримка Костьолу всіх визвольних процесів, коли священники були в авангарді як політичних, так і військових подій, освячуючи своєю участю патріотичні почуття поляків [див. 26].

Поразка третього, Січневого повстання 1865 року польського народу повернула мислителів від мрій про свободу до сурової дійсності, що проявилось у реалізмі Ц.К. Норвіда та А. Свентоховського. На прикладі висловлювання першого бачимо еволюцію національної ідеї, коли месіаністичному героїзму протиставляється щоденна, колективна, саможертвна праця. “Найгірший народ як суспільство і найкраще суспільство як народ” [24, с. 80]. Найкращі як народ, тому що найліпші у зв’язі, але найгірші як суспільство, адже немає поваги і вміння до праці. Відтак еволюція національного становлення поляків від теорій ро-

манізму привела до бажання праці на благо Батьківщини, а пізніше – до політичних дій та активного протистояння задля досягнення державної незалежності у практиці націонал-демократів (ендеків). Ідеолог політичного націоналізму Р. Дмовський сказав, без сумніву, епохального значення слова: “Поляки повинні облишити апеляції до неіснуючого сумління людства і навчитися у своїх ворогів мистецтва перемагати...” [22, с. 43]. Цей короткий історичний екскурс розкриває специфіку трактування поняття “національна ідея” у значенні “ідея нації” (як відомо, друге визначення у переліку В. Лісового, тобто як “соціокультурної моделі, історично зумовленої та сформованої на підґрунті специфічних форм організації суспільної свідомості та практики, які, своєю чергою, відобразилися у специфіці новоєвропейського уявлення про ідею...” [12, с. 69].

Наступний варіант національної ідеї – це *ідеал-мрія*, яку названо *інтернаціональною*, себто такою, яку не можна вважати українською (як аргумент, достатньо простежити якою часткою роздержавленої власності – матеріалізованої мрії – володіють представники українського етносу. Тому в рамках цього дослідження вона не висвітлюється.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичне осмислення проблем, безпосередньо пов’язаних із *феноменом української націології* неможливе без інтелектуального контакту зі світовим суспільствознавством. На жаль, серед українських науковців не існує згоди щодо змісту та обсягу поняття “українська нація”, а також дискусійним питанням є визначальний чинник у державотворенні – етнічний чи політичний [див. 7].

2. Оглядовий аналіз понятійно-категорійного апарату процесу націєтворення в Європі, та визначення сутності поняття “національна ідея” продемонстрували важливість *історичного підходу до творення власне української моделі*, яку, безсумнівно, потрібно класифікувати як етнічну або об’єктивну.

3. Думку про *національне самоусвідомлення* як наслідок етнічної культури народу однією з перших українських науковців висловила О. Забужко: “Становлення української національної ідеї відбувається в національному русі між академічним дослідницьким і просвітницько-патріотичним етапами. Завдяки праці інтелігенції (мовознавців, фольклорис-

тив) виокремлена певна національна (етнічна) спільнота як “об’єкт суто наукового інтересу”, що переходить до такого стану, коли національна свідомість, як свідомість своєї окремішності, вноситься інтелігенцією вглиб етнічного масиву. Третій етап націєтворення втілюється в масовому русі за політичне самовизначення” [6].

4. Підтримуємо О. Гриніва, який, обґрунтовуючи українське націєтворення і державотворення, дуже влучно висловився: “вхопившись за якусь модну ідею, доморощені ідеологи як з табору соціал-демагогів, так і з табору націонал-дилетантів (а також ліберал-космополітів. – О.Р.), не розуміють того, що штучне пересадження ідей на український ґрунт не може дати позитивних результатів” [5, с. 18].

5. Підтвердженням даної тези є повна відсутність стратегії державотворення, адже піклування про розвиток нації мало б мати системний характер. Для того щоб українці як нація змогли ефективно розвиватися потрібно принаймі визнати, що держава Україна є переважно моноетнічною, на що вказують статистичні довідки про етнічний склад населення, наявність однієї нації-автохтона на даній території та національних меншин (що мають межами даної країни свої “материнські” спільноти), які за чисельністю не можуть вимагати статусу держави поліетнічної.

6. Стосовно політичної спільноти в сучасній державі Україна, то науковці схильні вважати її етнополітичною, тобто такою, де “українці мали б підтримувати культурну самотність національних меншин, а ті, зі свого боку, мали б подолати стереотипи нетерпимості до культурної самотності українців” [див. 14], адже кожна зріла нація не може претендувати на вищість у порівнянні з іншими. “Було б найвним, – писав М. Вебер, – вважати, що невеликий з погляду чисельності чи сили народ є менш “цінним” чи “важливим” на форумі світової історії...” [7]. Вочевидь у нього лише інші завдання та інші суспільні умови.

1. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – Мюнхен, 1991. – 277 с.

2. Володина І. Історія італійської літератури XIX–XX століть / І. Володина. – М.: Высшая школа, 1990. – 286 с.

3. Гегель Г.В.Ф. Філософія історії / Г.В.Ф. Гегель // Сочинения. М., Л. 1934. — Т. 7. – 479 с.

4. Гердер І. Ідеї філософії історії людства / І. Гердер. – М., 1977. – 703 с.

5. Гринів О. Українська націологія. XIX – початок ХХ ст.: Істор. нариси / О. Гринів. – Л.: Світ, 2005. – 288 с.

6. Забужко О. Філософія національної ідеї в європейській духовній культурі XIX ст. / О. Забужко // Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – С. 22–53.

7. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

8. Коллар Я. О літературній взаємності между словянськими племенами и наречиями / О. Коллар // Антологія чеської і словацької філософії. – М., 1982. – 406 с.

9. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К.: Вид. О. Теліги, 1997. – 357 с.

10. Монтескьє Ш. О духе законів / Ш. Монтескьє // Избр. произв. АН СССР. Институт філософії. – М.: Политиздат, 1955. – 734 с.

11. Націоналізм. Антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.

12. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

13. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / Л. Филипович, А. Колодний, П. Яроцький та ін. – К.: Наукова думка, 2006. – 286 с.

14. Рудакевич О. Національний принцип: етнополітична концепція нації: [Монографія] / О. Рудакевич. – Тернопіль, Економічна думка, 2009. – 292 с.

15. Руссо Ж.-Ж. Трактати / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Наука, 1969. – 704 с.

16. Сабадуха В.О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття / В.О. Сабадуха. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2011. – 175 с.

17. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 221 с.

18. Филипович Л.О. Етнологія релігії: теоретичні проблеми. Вітчизняна традиція осмислення / Л. Филипович. – К.: Світ знань, 2000. – 334 с.

19. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [2 – е наук. вид.] / А. В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 168 с.

20. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Р. Шпорлюк. – К.: Основи, 1998. – 479 с.

21. Юнгман Ю. О класичності літератури и ее значении / О. Юнгман // Антологія чеської словацької філософії. – М., 1982. – С. 226–233.

22. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa / R. Dmowski. – Warszawa, 1993. – 142 s.

23. Mickiewicz A. Księżki narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego / A. Mickiewicz. – Warszawa, 1980. – 142 s.

24. Norwid C. Mysli o Polsce s polakach / C. Norwid. – Warszawa, 1993. – 187 s.

25. Szpotacski A. Adam Mickiewicz i jego epoka w 3 t / A. Szpotacski. – Warszawa – Kraków. – Т. 1. Racjonalizm i romantyzm. – 240 s.

26. Walicki A. Miedzy filozofia, religia a polityka / A. Walicki. – Warszawa, 1983. – 288 s.

АНОТАЦІЯ

Рудакевич Оксана Мирославівна.

Національна ідея як модель суспільної організації: європейський досвід.

У статті досліджується логіка процесу національного становлення держав Європи XIX століття. Обґрунтовує прагнення кожного народу на свободу суспільного буття та вільний розвиток. У контексті європейської культури автор репрезентує найяскравіші творчі пошуки у духовному житті означеного періоду та їх проекцію на український ґрунт. Наголошено на характерних для української нації чинниках становлення, які визнано як етнічні (культурницькі). Серед факторів, котрі стимулюють консолідацію української нації, виділено духовну культуру (релігія, мова, фольклор, традиції).

Ключові слова: національне становлення, суспільне буття, європейський романтизм, духовна культура, консолідація, ментальність, релігія.

АННОТАЦИЯ

Рудакевич Оксана Мирославовна.

Национальная идея как модель общественной организации: европейский опыт.

В статье исследуется логика процесса национального становления государств Европы XIX века. Обосновывает стремление каждого народа на свободу общественного бытия и свободное развитие. В контексте европейской культуры автор представляет яркие

творческие поиски в духовной жизни обозначенного периода и их проекцию на украинскую почву. Отмечены характерные для украинской нации факторы становления, которые признаны как этнические (культурные). Среди факторов, стимулирующих консолидацию украинской нации, выделена духовная культура (религия, язык, фольклор, традиции).

Ключевые слова: национальное становление, общественное бытие, европейский романтизм, духовная культура, консолидация, ментальность, религия.

ANNOTATION

Oksana Rudakevych.

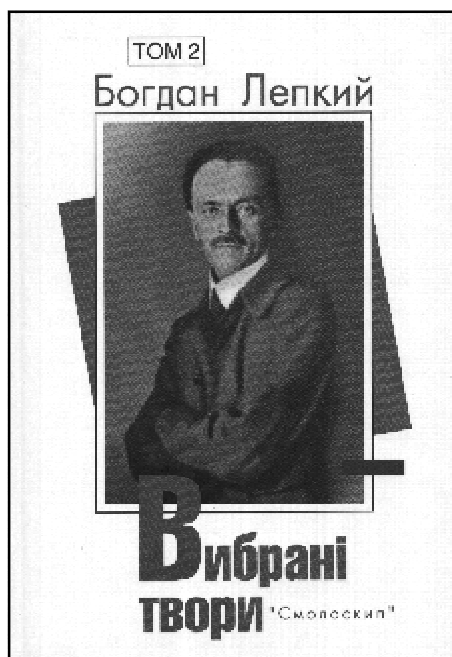
National Idea as a Model of Social Organization: European Experience.

The article analyses the logic of the process of national creation of European states in the XIX century and substantiates the desire of each nation for freedom of social being and independent development. In the context of European culture the author represents the brightest creative searches in spiritual life of the defined period and their reflection on the Ukrainian soil. The characteristic features of the creation of Ukrainian nation, which are acknowledged as ethnic, have been outlined.

Key words: national creation, social being, European Romanism, spiritual culture, consolidation, mentality, religion.

Надійшла до редакції 27.02.2012.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Богдан Лепкий

Вибрані твори: У 2 т. / Упорядкув. та передм. Н. Білик, Н. Гавдиди; Прим. Н. Білик, Н. Гавдиди, Л. Білик. — К: Смолоскип, 2011. — Т. 2. — 616 с.

До другого тому "Вибраних творів" видатного українського письменника, вченого, культурно-просвітнього та громадсько-політичного діяча Богдана Сильвестровича Лепкого (1872–1941) увійшли його публіцистичні статті, промови, наукові розвідки та дослідження, більшість з яких опубліковано в Україні вперше.